

OSMANLI KRONİKLERİNDE KUDÜS ALGISI

Alattin DOLU*

Özet

Üç semavi dinin kutsal merkezlerinden birisi olan Kudüs tarih boyunca birçok devlet ve millet tarafından idare edilmiştir. Daha önceki Müslüman devletler için sahip olduğu önem Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu Osmanlıların büyük önem verdiği bir şehrin Osmanlı tarihçilerinin zihninde nasıl yer ettiği. Bu amaçla Osmanlı kronik yazarlarının Kudüs'e dair izlenimleri ve imgelemi incelenmiştir.

Bu imgelemden Osmanlı kroniklerinde fetih öncesi ve sonrası Kudüs'e yüklenen anlamlar farklılık arz etmektedir. Fethi öncesi kroniklerde iki kutsal yerin, Kudüs (Beytü'l-Makdis/Haremü'sh-Şerif) ve Ayasofya'nın birbirleriyle olan maddi ve manevi ilişkileri konu edinilmektedir. Bu ilişki açıklanırken Osmanlı padişahlarının hâkim ve hadimliğine dikkat çekilmektedir. Fetih sonrası kroniklerde ise güçlü şekilde Osmanlı padişahlarının doğu siyasetine paralel şekilde idare ettiği Kudüs şehrine hizmetleri anlatılmaktadır. Kudüs'ün dini önemi, adaletin tesisinde başrol oynayan kadıların derecelerinde de etkili olurken, bunlar tevcihât haberlerine yansımıştır. Kroniklere yansıdığı şekliyle Kudüs ve çevresinde önemli hizip bedeviler idi. Kadılar hem gayrimüslimleri hem de Müslümanları bedevilerden korumak için çaba sarf ediyordu. Ayrıca Hıristiyanların kendi aralarındaki dini tartışmalar devletin siyaseten müdahalesini gerektiriyordu. Buna paralel şekilde doğu sorununun odak noktası olan Kudüs, Osmanlı devletinin zayıflamasına paralel şekilde siyasi ve dini çatışmaların merkezi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kudüs, Kronikler, Osmanlı, Filistin, Kutsal Yerler*

THE PERCEPTION OF JERUSALEM IN THE OTTOMAN CHRONICLES

Abstract

Jerusalem, the holy center for three monotheistic religions, has been ruled by many states and nations throughout history. This importance which was given by earlier Islamic states also continued during Ottoman times. In this context, this study examines how Jerusalem was perceived by Ottoman chronicles.

The perception of Jerusalem in the Ottoman chronicles is different before and after the conquest. It is explained materially and spiritually relationship of Jerusalem and Hagia Sophia in early Ottoman chronicles. The chronicles point out the title of Ottoman Sultans who sovereign and servant while explaining this relationship. They have described strongly services of Ottoman sultans for Jerusalem which was ruled in accordance with eastern politics. The religious importance of Jerusalem effects on appointments and classes of judges/qadis who adjudge in the city. As can be seen in this study, bedouins were the important fraction in Jerusalem and its neighbours. The judges was struggling with bedouins to protect both Muslim and non-muslims. Furthermore, Ottomans was intervening in internal affairs and religion disputes of Christians. Finally, Jerusalem which is focus of eastern question has been center of religion and politic conflicts due to the decline of Ottoman Empire.

Key Words: *Jerusalem, Cronicler, Ottoman, Palestine, Holy Places*

* Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara.
e-posta: alaattind@yahoo.com

1.GİRİŞ

Osmanlılar tarafından fethedilişinin 500. yılını idrak ettiğimiz bu yıla kadar Kudüs üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda kuşkusuz en büyük pay batılı ve özellikle İsrail'in kurulmasından sonra başlayan çalışmalarıyla İsraili araştırmacılara aittir. Arşiv neşri yaparak bu çalışmalara en büyük katkıyı yapanlar ise Ürdün ve Filistinli tarihçiler olmuştur. Son yıllarda Türkiye'de de Kudüs üzerine yapılan araştırmaların sayısında bir nebze artış görülmektedir.

Osmanlı tarihinin değerlendirilmesinde kuşkusuz merkez ve yerel arşivler kadar kronikler de büyük öneme sahiptir. Kroniklerde tarihi olayları hikâye ederken kişisel görüşlerini de ifade eden tarihçiler olay ve olgulara dair algılarını da yansıtmaktadırlar. Bu algı doğal olarak resmi ve özel tarihlerde farklılık gösterebilmektedir. Ancak kroniklerde görülen ortak hissiyat ve algılar da mevcuttur. Bunlardan birisi de Kudüs'tür.

Üç dinin kutsal merkezlerinden birisi olan Kudüs 16. yüzyıla kadar ekonomik bir etkinliğin merkezi olmadığı gibi son yüzyıla kadar büyük siyasî bir role de sahip değildir. Hatta Memluk devletinin son zamanında asi komutanların sürgün yeri idi.¹ Coğrafi anlamda hiçbir stratejik önemi olmayan Kudüs üzerine verilen önem şehrin dini önemine binaendi. Daha önceki Müslüman devletler için sahip olduğu bu önem *hâdim* olan Osmanlılar

zamanında da devam etmiş, *El-Kuds'te* tecelli eden kutsallık kent kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur.

El-Kuds kelimesinin manası üzerine farklı görüşler olagelmıştır. İslamiyet öncesi metinlerde kutsal ve barış kelimelerine tekabül eden isimlerle anılan Kudüs, Müslümanlar tarafından kentin kimliğine atıfta bulunan *el-Kuds* olarak anılmıştır.² Mukaddes toprak denilen ve tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına giren Kudüs için Osmanlıların da gereken önemi gösterdiğine şüphe yoktur. Bu önemi anlamak, Osmanlıların Kudüs'te kurduğu idari ve sosyal düzeni de anlamaktır. Başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte Kudüs'te kurulan bu düzende Sultanların Osmanlı kaynaklarına yansıdığı şekliyle *hâdimi* olduğu bir şehre ne derece *hâkim* olduğu ise büyük önem arz etmektedir. Kudüs'e verilen önemin idari alandaki göstergelerinden birisi padişahların kullandığı unvanlardır. 1565 tarihli bir belgede Kanuni Sultan Süleyman 'sahib-kıran-ı memalik-i Rum ve Acem ve Arab, Ka'be-i Mu'azzama ve Medine-i Münevvere ve Kuds-i Şerif olarak zikredilirken³ babası Yavuz Sultan Selim ise Celâl-zâde'ye ait Selimnâme'de Kudüs'ün şâhı olarak anılmaktadır.⁴

Bu bağlamda bu çalışmanın konusu Osmanlıların *hâdimi* ve *hâkimî* olduğu bir şehrin Osmanlı tarihçilerinin zihninde nasıl yer ettiği.

¹ Haçlılar dönemindeki gibi taht şehri olma özelliği olmayan şehrin coğrafi konumuna binaen ana ticaret yollarının uzağında olması vesilesiyle güçlü bir askeri birliğe sahip olmaması gibi sebeplerle Sultanların cezalandırdığı ya da emekli olan Memlük emirleri için burası siyasetten uzak tehlikesiz bir yerdi. Bkz. Cengiz Tomar, "Kudüs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 26, s. 333; Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 6.

² Kudüs adının anlamı ve diğer tanımlamalar için bkz. Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 26, s. 323-324.

³ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yay. Ankara, 2004, s. 35.

⁴ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, Nşr. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 249

Algının şekillenmesinde Kudüs'ün meşruiyet sembolü olması etkili olmuştur. Bu çerçevede ele alınan kronikler Kudüs'ün Osmanlı hakimiyetine geçişinden önceki Osmanlı klasik dönemi ile Kudüs'te özellikle Osmanlılaşmanın tam olarak başladığı dönem⁵ olan 17. yüzyıl kronikleridir. Ancak bu olay ve olgular arasındaki bağlamı kurabilmek için sonraki dönem kronikleri de ele alınmıştır. Bu dönemlerin seçilmesinin temel sebebi ise Kudüs'e hâkim olunmadan önceki dönem ile şehirde Osmanlılaşmanın görülmeye başladığı dönemdeki algıyı izleyebilmektir. Osmanlı kroniklerindeki algıyı en iyi şekilde yakalayabilmek için çeşitli türlerden kronikler incelenmiştir. Bunlar arasında Gazavatnâme, Selimnâme, Süleymannâme, Tevârîh-i Âl-i Osmân örnekleri ve resmi ve özel tarihler yer almaktadır.⁶

İncelenen kroniklerde Kudüs Osmanlı tarihçilerinin zihninde anlamına bağlı olarak kutsal bir mekândan ibarettir. Kudüs'ün Osmanlılarca fethinden önceki dönem, yani Yavuz Sultan Selim öncesi dönem Osmanlıların doğuyla pek ilişkide olmadığı dönemdir. Arap topraklarının fethinden sonra ise Osmanlı tarihçileri bölge ve Kudüs ile ilgili bilgi ve olaylara

dair izlenim ve algılarını yine “mübarek” kavramının içini doldurarak anlatmışlardır. Kreiser sınırlı sayıda addettiği Hac rehberleri-seyahatnamelerinde Kudüs'ten bahsedilmeyişini İbn Teymiyye ve İmam Birgivi'nin Kudüs'ün hala kible olarak sayılmasının mekruh ve küfür saymasıyla ilişkilendirmektedir.⁷ Buna rağmen Kudüs Müslümanlar nazarında fezâil literatüründe önemli bir yer edinmektedir.⁸ Netice itibarıyla Osmanlı öncesi ve dönemi İslam coğrafyacıları ve seyyahları tarafından şehir güzelliği, kutsal yerleriyle dikkat çekmektedir.⁹ Bu dikkatte dini referanslara başvurulmuş ve Kudüs'ün kutsallığı dile getirilmiştir. Gayrimüslimler ise şehri ziyaret ettikten sonra kendilerinden sonra gidecekler için iyi birer rehber olmuşlardır.¹⁰

⁷ Klaus Kreiser, "The Place of Jerusalem in Ottoman Perception" **Ottoman Jerusalem The Living City: 1517-1917**, 1, Ed. Sylvia Aulds, Robert Hillenbrand, Altajir Wolrd Iisma Trust, London, 2000, s.54.

⁸ Arap ve İslam edebiyatında bir eşyayı-bir şehri, Kuran'ı, dini veya kişileri güzelleştirme ve onları övmeye edebiyatı bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan şehirlerin faziletlerine dair edebi eserler mahalli bir tarih kaynağı olmakla birlikte şehirlerin güzellikleri ve onların vasfı hakkında bilgiler ihtiva etmektedirler. Ancak tarihi bilgi yok denecek kadar azdır. İlmi anlamda pek bir şey sunmazlar. Bu yüzden şehir efsanelerinin ve İslam'a uygun tarihten gelen hikâyelerin anlatıldığı ve yer aldığı veya onların dini üstünlüklerini anlatan eserlerdir. Bu hikâye ve efsaneler tarihi coğrafya ile bütünleşmiş ve ortaya edebi bir eser konulmuştur. Bkz. Kamil Cemil Aseli, "Mahtûtât Fezâili Beyti'l-Makdis", **El-A'mâlû'l-Makdesiyyeh el-Kâmile**, 2, Vezâretü's-Sekkâfe, Amman 2009, s. 1.

⁹ İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnamesi**, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2014, s. 65.

¹⁰ Gerald M. MacLean, **The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720**, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s.102-103.

⁵ Dror Ze'evi, **17. yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul, 2000, s. 4-5.

⁶ Gazavatnâme türü eserler özellikle erken dönemde Osmanlı Devletinin Hıristiyanlar karşı yaptığı seferleri konu edinmektedir. Bkz. Mustafa Erkan, **DİA**, 13, s. 439-440; Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren bir padişahın dönemini anlatan tarihler ortaya çıkmıştır. Onun dönemini anlatarak adına nispetle Selimnâme denilen tarihler yazılmıştır. Daha sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman dönemini konu edinen eserler ise Süleymannâme adıyla kaleme alınmıştır. Bkz. Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 42-54.

Osmanlı fethinden önce Osmanlı tarihçilerinin zihninde Kudüs tasavvurunu daha çok Ayasofya efsaneleri dolayısıyla görmekteyiz. Bu dönem kroniklerinde özellikle "Tevârîh-i Âl-i Osmân" literatüründe¹¹ Kudüs, Ayasofya'nın inşası ve Süleyman Peygamber kıssası ile ilgili bilgiler dolayısıyla zikredilmektedir. Bu kıssalara Oruç Beğ gibi ilk dönem özel tarihlerde de rastlamaktayız. Sonraki dönemde ise Yavuz Sultan Selim'in doğu siyasetine paralel şekilde Bilâd-ı Şam'ın fethiyle birlikte Kudüs kutsal bir mekân olarak tarihçilerin mürekkebinden damlamaya başlamaktadır. Böylece, *âlem padişahı* olan ve Halifeliği olarak *Kudüs'ün şâhı* olan Yavuz Sultan Selim dönemine dair bilgiler ve Yavuz'un bölgeyi ziyareti ele alınmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman dönemi ve sonrasında ise mevleviyet derecesi¹² bulunan Kudüs kadı tayinleri dolayısıyla anılmaktadır. Bu tayinler bazen kuru bir tevcihât olarak zikredilirken bazen ilk resmi vekayinüvis olan Naîmâ ve Selâniki'deki gibi Kudüs'ün adına binâen bir atama haberleriyle karşılaşmaktayız. Kanuni dönemine dair kroniklere yansıyan önemli bir husus ise, Kanuni ve hasekisi Hürrem Sultan'ın

şehirde yaptığı hayrattır. Osmanlı klasik döneminin önemli padişahları olan Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman manzum tarih yazımının örneklerinden olan Şükrî-i Bitlisî, Celâl-zâde, İdris-i Bitlisî, Hadîfî ve Eyyûbî'nin eserlerinde Kudüs ile birlikte dikkat çekici şekilde zikredilmektedir. Hoca Sadettin ve Solakzâde'de Yavuz Sultan Selim'in Arap ülkelerini fethine dair detaylı bilgiler verilmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, bir Anonim Osmanlı Tarihi'nde ise 17. yüzyılda fazlasıyla karşılaşılan bedevî isyanları ve Hıristiyanlar arasındaki anlaşmazlıklara dair ipuçları vardır. Bazen ise Gelibolulu Mustafa Âlî'de olduğu üzere Kudüs daha önceki hükümdarlar nazarında örnek olarak gösterilmektedir.

Kroniklerde Kudüs, tüm bu zikredilenlerin paralelinde genel olarak kelimenin anlamına binâen itibarlı, şerefli, saygın, namuslu anlamlarını kendisinde barındıran *şerif* sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır. Bununla birlikte kutsal ev-toprak manalarına gelen *beytü'l mukaddes*, *beytü'l makdis*, güzel ve kutsal belde anlamlarına gelen *belde-i tayyibe*, *belde-i kuds* olarak da tavsif edilmiştir. Ayrıca Mekke ve Medine'den sonra üçüncü harem olması sebebiyle *sâlis-i haremullah* olarak da zikredilmektedir.¹³ Kuds-i şerif tamlaması bazen de Haremü'ş-Şerif'e atfen kullanılmıştır. Hasan Bey-zâde'de görüldüğü üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın Kuds-i Şerif'i tezyin, fukarasına ise evkâf tayin etmesinden maksat Kubbetüs's-Sahra ve Mescid-i Aksâ'dır.¹⁴

¹¹ Tevârîh-i Âl-i Osmân olarak adlandırılan tarihlerin ilk örneklerine ise II. Murad döneminde rastlanmaktadır. Bun tarihler içeriği itibarıyla Osmanlıların atası Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişinden itibaren başlayarak Osmanlı Devleti'nin erken dönemleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, s. 42-54.

¹² Osmanlı devletinde payitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul'dan ayrı olarak Osmanlı idaresinde bulunan ve adaletin sağlanması hususunda daha fazla hassasiyeti bulunan dini, kültürel, sosyal ve stratejik açıdan önemli şehirlere tecrübeli kadılar gönderilmekteydi Bu kadılar mevleviyet derecesine haiz olup, diğer grubu teşkil eden kazâ kadılarından ayrılmaktaydı. Böylece mevleviyet derecesi bulunan şehirlere atanan kadılar payelerine nispeten gelirlere de sahip olabilmekteydi. Bkz. Fahri Unan, **DİA**, 29, s. 467.

¹³ Selâniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selâniki (1003-1008/1595-1600)**, 2, Nşr. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999, s. 800.

¹⁴ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi (926-1003/1520-1595)**, 1, Nşr. Şevki Nezihi Aykut, TTK, Ankara, 2004, s. 164.

Bir din kenti olma özelliğiyle var olan Kudüs'te farklı milletler ve dinler için farklı özellikler bulunmaktadır. Osmanlı kroniklerinde de bu özellik yoğun şekilde işlenmiştir. Böylece Osmanlı tarihçilerinin kaleminde dini önemine eklenmiş siyaset nedeniyle bolca yer almıştır.

Bu değerlendirmelerden sonra kroniklerde Kudüs'e dair konuları belirli başlıklar altında toplayabiliriz:

- İki şehir iki Mâbed: Ayasofya efsanelerinde Kudüs
- Meşruiyet Sembolü Olarak Kudüs
- Kadılık Tevcihâtı: Kudüs'e Kadı Olmak
- Kutsal sorunlar

2.İKİ ŞEHİR İKİ MÂBED: AYASOFYA EFSANELERİNDE KUDÜS

Ayasofya'nın Hıristiyanlık için ne kadar önemli bir mâbed olduğu aşikârdır. Bu bakımdan Ayasofya'nın yapımına dair dillendirilen efsaneler de buna paralel şekildedir.¹⁵ İlk dönem Osmanlı kroniklerinin en büyük ortak yönlerinden birisi de bu öneme dikkat çekmeleridir. Bu kroniklerde Konstantiniyye ve Ayasofya efsaneleri anlatılırken Süleyman Peygamber ve Kudüs vurgusu mutlaka yapılmaktadır. Oruç Beğ Tarihi'nde Süleyman Peygamberin Kudüs'te Mescid-i Aksâ'yı inşası anlatılırken, İstanbul'un ve Ayasofya'nın ilk inşası kıssasında Kudüs'e atıf vardır. Efsaneye göre İstanbul'un inşasında rol oynayan hükümdar İbn-i Medyan kendi zamanının Süleyman'ı idi.

¹⁵ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Stefanos Yerasimos, **Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri**, (Le fondation de Constantinople et de Sainte Sophie dans les traditions turques), çev. Şirin Tekeli, İletişim yay. İstanbul, 2008.

Bu maksatla yapacağı şehir Süleyman'ın yaptıklarına benzer olmalıydı.¹⁶ Süleyman Peygamber zamanında Aydıncık'ta (Kyzikos) mucizeleri vasıtasıyla bir köşk(tapınak) inşa edilen köşk¹⁷ İbn-i Medyan'ı bugünkü Ayasofya'nın yerinde var olan daha görkemli bir tapınak yaptırmaya teşvik etmişti. Hz. İsa'dan 900 ile 700 yıl önce meydana gelen bu dönemde İbn-i Medyan Beytü'l-Mukaddes'te Zebûr okumakta olan bir keşişi bu vesileyle Konstantin'e getirtti.¹⁸ Böylece Kyzikos, Kudüs tapınağı ile Konstantiniyye tapınağı arasında bir geçiş aşaması olmuştu. İbn-i Medyan'ın aşırılıkları sonunu hazırlamış, nihayetinde de Ayasofya'nın yerinde var olan kilise ve Beytü'l-Mukaddes de yıkılmıştı. Erken dönem kronikleri hem İbn-i Medyan'ın hem de kutsal binaların yıkılışını zelzele olarak¹⁹ verirken, bazıları da helak olduğuna vurgu yapmaktadır.

¹⁶ **Oruç Beğ Tarihi, (Osmanlı Tarihi-1288-1502)**, Nşr. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s. 85-86.

¹⁷ Kıvâmî, **Fetihnâme**, Nşr. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul, 2007, s. 111; Diğer taraftan Müslüman efsaneleri Baalbek, Palmira, Kyzikos ve Atina gibi Yakın-Doğu'daki bütün anıtsal yapıları Süleyman peygamberin Belkıs'la olan macerasına bağlamaktadırlar. Bkz. Yerasimos, **Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri**, s. 57.

¹⁸ **Oruç Beğ Tarihi, (Osmanlı Tarihi-1288-1502)**, s. 93.

¹⁹ Kayhan Atik, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.184, Kıvâmî, **Fetihnâme**, s. 113.

Ancak temel tema hem Kudüs hem de Konstantiniyye tapınağının yıkılışıdır.²⁰ Tamahkârlığın akıbeti olan bu olay Sultan Süleyman'a kalmayan dünya" ile işlenmektedir.²¹

Kroniklerde İbn-i Medyan'ın inşa ettiği bu kilisenin yıkılmasından sonra aynı yerde inşa edilen Ayasofya'nın yapımında referans alınan Kudüs, Süleyman Peygamberin mucizeleri vasıtasıyla ulaştığı kutsal bir mekândır.²² Özellikle Fatih Sultan Mehmet dönemi anlatılırken Ayasofya'nın inşası meselesinde belirgin olarak Kudüs vurgusu yapılmaktadır. Ayasofya'nın inşasında Süleyman Peygamberin Kudüs'e yaptırdığı köşkerin kapıları İstanbul'a götürülmüş ve Ayasofya'da Kudüs yönünün tam karşısına konulmuştur. Bu maksatla Gelibolulu'da işlendiği şekliyle Ayasofya'nın inşasında kullanılan Kudüs'ten getirilen mermer sütunlar ve kapıların kullanılmasıyla mihrap *kible-i ûla*'ya döndürülmüştü.²³ Mihrâbın Kudüs'e döndürülmesi Kudüs'ün ilahî referansını açık bir biçimde ortaya koyarken, bu mihrap İstanbul'un fethine kadar değişmemişti. İstanbul'un fethinden sonra Mekke ve Kudüs yönünde sadece birkaç derecelik bir açı farkı bulunduğu için inşa edilen mihrap yönü hafifçe sağa alınarak kible tayini yapılmıştı.²⁴ Kudüs'ün

Ayasofya dolayısıyla İstanbul ile bağlantısında Ayasofya'nın Kudüs'ten getirilen kapıları da etkili olmuştu. Diğer taraftan Şam ve Kudüs'ten getirilen sütun gövdelerinin yapının esasını teşkil ettiği, böylece de Kudüs'te medfûn bulunan enbiyanın maneviyatının kiliseye yansıdığına dikkat çekilmektedir.²⁵ Netice de çok kültürlü bir İslam şehri, Ayasofya ile olan bağlantısı münasebetiyle diğer çok kültürlü şehir olan İstanbul ile buluşmuştur.

Hadîdî'de dikkati çeken unsurlar ise aslında diğer klasik dönem kroniklerinde de var olan İstanbul'un imarı hususunun manzum olarak yer almasıdır. Diğer tarihlerde olduğu üzere Hadîdî'nin eserinde de Süleyman Peygamberin Kudüs'ü inşasında manevî gücünden istifade ettiği vurgusu vardır. Aynı şekilde İstanbul'un imarı bahsinde geçen Ayasofya'nın mermerlerinin Kudüs'ten geldiğini o da belirtmektedir. Hatta Hâdîdî İstanbul'daki bütün mermerin Kudüs'ten olduğunu zikretmektedir.

Yapar Kuds'i murâdınca Süleyman

*Geçer üstine anun nice ezmân*²⁶

[...]

Ne denlü varsa İstanbul'da mermer

*Kamu*²⁷ *Kud-si Şerîf'ün idi derler*

²⁰ **Oruç Beğ Tarihi, (Osmanlı Tarihi-1288-1502)**, s. 97, Ayrıca Süleyman Peygamber kıssası için bkz. Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, **Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr**, 1/1, Nşr. Ahmet Uğur, vd, 1997, s. 445-460.

²¹ **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, Nşr. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 89-90 ve 99.

²² **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, (F.Giese neşrinden Nihad Azamat), İstanbul, 1992, s. 81, 82-89.

²³ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, **Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr**, 1/1, s. 466-467; **Oruç Beğ Tarihi, (Osmanlı Tarihi-1288-1502)**, s. 103-104.

²⁴ **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, Nşr. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,

İstanbul, 2000, s. 89-90 ve 99; Atik, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, s.185.

²⁵ İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, Nşr. Şerafettin Turan, TTK, Ankara, 1957, s. 86.

²⁶ Ezman: Zaman(lar)

²⁷ Kamu: Hepsi, tamamı

[...]

Anun mermerile Ayasofya

Yapıldı vü mezeyyen²⁸ oldu zîbâ²⁹ 30

Ayasofiyetü hayru'l-bilâd

Celâ³¹ fî cevfihi³² nûru'l fuâd³³

Tudâhi'l-Mescide'l-Aksâ binâen

Ve lâkin sıvnu³⁴ beytin fi'l-'idâd³⁵

Gelibolulu Mustafa 'Âlî de Hâdîdî gibi iki şehir ve mabed arasındaki ilişkiyi konu edinmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere Ayasofya ile Mescid-i Aksa'nın *beyt* oluşundan ileri gelen ortaklık ikisi arasındaki inşâî ilişkiye tesir etmiştir. Beyt olmanın verdiği kardeşlik ile iki ayrı dalda budaklanan bu mabetlerin ilişkisi ilk dönem Osmanlı tarihlerinde maneviyatlarına bina edilmiştir.

3. BİR MEŞRUIYET SEMBOLÜ OLARAK KUDÜS

İlk dönem tarihlerinde Ayasofya ile Kudüs arasında ilişkilerde açıklanan inşâî unsurlar sonraki tarihlerde Arap ülkelerinin fethiyle birlikte farklı bir biçime bürünmüştür. 16. yüzyılda gücünün zirvesinden bir devlet olarak Arap topraklarını ilhak eden Osmanlılar Mekke ve Medine'den sonra İslamiyet için önemli bir şehirde hâkimiyet tesis etmede elbette dini saikleri ön planda tutmuşlardı. Bu anlamda aynı dine mensup tebaasının ihtiyaçlarını gidermede simgesel

sermayeden³⁶ istifade etmiştir. Böylece biriktirebilir bir sermaye aracılığıyla taleplere karşılık vermişti. Ayasofya'ya hâkim bir Osmanlı padişahı tarafından Kudüs'te gerçekleştirilen imar faaliyetleri Kudüs'ün Osmanlı imgeleminde sahip olduğu meşruiyete büyük katkı yapmıştı. Bu katkıyı yapanların en başında Kanuni Sultan Süleyman gelmektedir. Sultan Süleyman'ın unvanlarında Kudüs'ün zikredilmesine vakıflar yoluyla şehrin fiziksel görünümünde gösterdiği büyük çabaları ve hasekisi olan Hürrem Sultan'ın³⁷ hayırseverliği katkı yapmıştır. Bunun yanı sıra Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ün şâhı olarak anılması ise, devletin doğu siyasetine paralel olarak Şiiliğe karşı Sünni İslam'ın egemenliği olarak adlandırılabilir. Zaten Şâh İsmail'i yenen ardından Memlûkler'den halifeliği alan Yavuz Sultan Selim'in tam bir taraftarı olan Celâl-zâde tarafından Kudüs şâhı olarak zikredilmesine de şaşmamak gerekir. Yavuz Sultan Selim burada Kudüs'ün şâhı unvanını Mekke ve Medine ile birlikte almaktadır.³⁸ Bu önem elbette Yavuz ve Kanuni ile sınırlanmamaktadır. III.Selim de Ahmed Câvid'de yer aldığı şekliyle kendisini şöyle tavsif etmektedir: Mekke-i Mükerrime ve Medîne-i Münevvere Harem-i Mescid-i Aksâ ve Kuds-i şerîf mübârekin hâdimi ve hâkimi.....es-Sultân Selim Han.....³⁹

²⁸ Müzeyyen: Süslenmiş

²⁹ Zîbâ: Güzel, süslü

³⁰ Hâdîdî, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Nşr. Necdet Öztürk, M.Ü Edeb. Fak. Yay. 1991, s. 230-231.

³¹ Celâ:Parlak, açık.

³² Cevf: Boşluk

³³ Nuru'l-fuad: Gönül nuru

³⁴ Sıvnu: İki kardeş, bir daldan köklenen dal

³⁵ Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, **Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr**, 1/1, s. 507.

³⁶ Simgesel sermaye hakkında bkz. David Swartz, *Kültür ve İktidar* Pierre Boudieu'nün Sosyolojisi,çev. Elçin Gen, İletişim yay. 2013, İstanbul, s. 128-134.

³⁷ Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurduğu imâret Filistin'de kurulan en büyük vakıflardan biriydi, bkz. Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik*, Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul, 2004.

³⁸ Celâl-zâde Mustafa, **Selim-Nâme**, s. 249.

³⁹ Ahmed Câvid, **Hadika-i Vekâyi'**, Nşr. Adnan Baycar, TTK, Ankara, 1998, s. 82

Görüleceği üzere söz konusu unvan da Kudüs haremiiyle birlikte zikredilmekte ve bir sultan tarafından sâlis-i haremullah vasfını *hâdim* ve *hâkim* olunarak almaktadır. Bu bakımdan Kudüs'ün *hâdimi* ve *hâkimi* olan Osmanlı padişahları Kudüs'e gereken ihtimamı göstermiştir. Hâkim durumda olan Osmanlı padişahlarının Haremeyn'i Osmanlı topraklarına dâhil ederek hâdim olmaları ise Yavuz'un doğu siyasetinin bir parçası olmasının yanı sıra bölgeye verilen önemin neticesiydi. Zaten Yavuz Sultan Selim de Kansu Gavri'ye gönderdiği mektupta bunu açıkça dile getirmektedir.⁴⁰ Sonuç olarak Mısır seferiyle birlikte İslam dünyasında önemli bir siyasi güç haline gelen Osmanlı Padişahları Hâdimü'l Haremeyni'ş-Şerifeyn unvanı almıştı.⁴¹ Bir Osmanlı sultanın ilk hâkimliği ise Osmanlı siyasetine paralel olarak kutsalların kutsalına gösterdiği hürmetin göstergesi olarak hoşgörü fermanıydı. Bu ferman Hz. Ömer'den itibaren verilen bir ferman olup daha sonraki Osmanlı padişahları tarafından da tekrarlanmıştı.⁴²

Anlaşıldığı üzere Osmanlı belgelerinde ve kroniklerinde Kudüs'ün iktidar sembolü olarak görüldüğüne şüphe yoktur. Hatta bu sembolik meşruiyet, Kudüs alınmadan dahi geçerli bir olgudur. Evliya Çelebi

⁴⁰ Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rûmûzî Târihi (923-1012/1517-1604)**, 1, TTK, Ankara, 2003, s. CXCIX.

⁴¹ Yavuz Sultan Selim'in bu unvanı bir rivayete göre Halep'te bulunduğu sırada kılmış olduğu Cuma namazı sırasında hatibin kendisine atfetmesiyle almış bir rivayete göre ise Kahire'de almıştır. Bknz. Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rûmûzî Târihi (923-1012/1517-1604)**, 1, s. CC; Münecimbaşî Ahmed Dede, **Münecimbaşî Tarihi-Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-A'sar**, 2, Tercüman 1001 Temel Eser, Nşr. İsmail Erünsal, s. 488.

⁴² A.DVN.KLS.d,08/7, **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, Ed. Hüseyin Özdemir vd. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. İstanbul, 2009, s. 441.

seyahatnamesine yansıdığı şekliyle Kudüs Osmanlı şehzadelerinin zihninde hâkim olunması gereken bir yerdir. Bayezid'in oğulları arasında meydana gelen bölünme ve taht mücadelesinde Anadolu'da hâkimiyet tesis eden Mehmet Çelebi, Rumeli'de müstakil padişah olan Musa Çelebi'ye kendisine tâbi olmasını istemiştir. Ancak Musa Çelebi Kudüs'ün önemini ortaya koyan bir cevapla mukâbele etmiştir. Mekke, Medine, Mısır, Şam ve Kudüs ve Irak'ın hükümdarı olmadıkça ona itaat etmeyeceğini söylemiştir.⁴³ Bir diğer örnek ise Yavuz'un daha şehzadeyken padişah olunca Haremeyn'e süpürgeci olmak dileğiyle Allah'a dua etmesidir. Bu dua neticede Haremeyn'in, Kudüs'ün ve Şam'ın komşuları olan Arap topraklarının fethiyle gerçekleşmişti.⁴⁴

Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi kroniklere detaylarıyla birlikte yansımıştır. Şam ve Mısır seferleri Mercidâbık ve Ridaniye savaşlarıyla birlikte Mısır Sultanı Kansu Gavri'yle olan mücadeleler ekseninde dönem kroniklerinde geniş şekilde ele alınmaktadır. 17. yüzyıl kroniklerinde de gördüğümüz bu hâdiselere bazı efsanelerin de karıştığı söylenebilir. Birbirini tekrar eden kroniklerde müellifler hem kendisinden bir şeyler katmak ve hem de padişahların hâkimiyetini ikrâr etmek için Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'a methiyeler düzmüşlerdir.

Yavuz'un doğu seferine dair en ilginç notlardan birisi Solak-zâde ve Naîmâ'da karşımıza çıkmaktadır.

⁴³ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)**, 8. Kitap, Nşr. Seyit Ali Kahraman vd, İstanbul, 2003, s. 36.

⁴⁴ Celâl-zâde Mustafa, **Selim-Nâme**, s. 267.

Solak-zâde'deki kıssaya göre Yavuz Sultan Selim Şam'da iken Şeyh Ekber hazretlerinin mezarını ziyaret ederken orada itikâfta bulunan ve cifr ilmine vâkıf bir zât Sultan Selim'e Mısır'ın fethini müjdelemiştir.⁴⁵ Zira İbnü'l-Arabî, *eş-Şecereüt'n-numaniyye fi'd-devleti'l-Osmaniyye* adıyla geleceğe dair olayların ele alındığı bir risale kaleme almıştı. Sadreddin Konevî'nin bu risale üzerine yazdığı şerh ile⁴⁶ Sultan Selim'in Şam'da iken kendisine cifr ilmiyle Mısır'ı fethedeceğini söyleyen âlimin görüşleri birbiriyle uyumludur. Konevî de İbnü'l-Arabî'ye atıf yaparak Osmanlıların Anadolu'da kuracağı salih bir devlete işaret ettiğini ileri sürmüştür. Kronikte yer almayan bir husus ise, Konevî'nin Sultan Selim'in Şam'ı ziyaret ettikten sonra İbnü'l-Arabî'nin kabrinin ortaya çıkarması hususudur. Yavuz Sultan Selim kronikte yer aldığı şekliyle İbnü'l-Arabî'nin türbesinde bir cifr âliminden Mısır'ın fethi haberini almıştır.⁴⁷ Diğer taraftan Konevî'nin İbnü'l-Arabî'nin eserini şerh ettiği *el-Lem'atü'n'uraniyye*'de Sultan Selim'in Kansu Gavri'yi yenip Mısır'ı fethedeceğine işaret edilmektedir. Konevî de Osmanlıların Mısır'ı fethederek Arap coğrafyasına hâkim olup Haremeyni's-Şerifeyn'e hâdim olacağı şeklinde yorumlamıştır.⁴⁸

Şüphesiz Müslümanlar nazarında Kudüs için üç önemli fatih bulunmaktadır. Hz.Ömer, Selahaddin Eyyubî ve Yavuz Sultan Selim. Bu anlamda kroniklerde

Kudüs için önem arz eden bu şahsiyetler arasındaki bağlantılar ve benzetmelere sıkça rastlamaktayız. Naîmâ Selahaddin Eyyübî ile Yavuz Sultan Selim'in arasındaki liderlik sırlarına dikkat çekerek, devletin erkân-ı nizâm içinde yönetilmesi halinde bekâsına devam edeceğine işaret etmektedir. Bunun en büyük örneği olarak ise Selahaddin Eyyübî verilmektedir. Zira haçlıların elinde bulunan bilâd-ı Şam Eyyübîlerin sayesinde kurtulmuştur. Selahaddin Eyyübî Kudüs ve civarını Haçlılardan almadan önce musâhiblik ettiği Ebünnecip namındaki kişinin kendisine verdiği *tedbir-i memleket ve esrâr-ı saltanat* ile ilgili bir risaleye uygun amel ederek önce saltanat sahibi olmuş daha sonra da Kudüs'ü fethetmiştir. Söz konusu risale Kudüs'ün fethedildiği yıl olan hicri 922 tarihinde (1516-1517) Müeyyedi Abdürrahim Efendiye intikal etmiştir. Seyyid Ahmed el-Buhari hazretleriyle sohbetleri sırasında Şehzâde Selim'e bu risalenin ulaştırılmasını isteyen Abdürrahim Efendi, Buhari'nin aracılığıyla Şehzâde Selim ile buluşup kendisine bu risaleyi sunmuştur.⁴⁹ Naîmâ bu kıssa ile Yavuz Sultan Selim'in saltanat sırrında ve Kudüs'ü fethindeki maddi ve manevi unsurlar da Selahaddin Eyyübî'ye bir pay biçmektedir. Böylece Yavuz Sultan Selim'in Memlûkler'den Kudüs'ü almasıyla Selahaddin Eyyübî'nin Haçlılardan alması arasında ortak bir bağ kurulmuştur. Bu da Osmanlıların Müslüman bir devlete karşı yaptığı savaşın geçerli bir sebebi olarak görülmektedir. Bu sebep haliyle tarihçilere de yansımıştır. Sefer sırasında Yavuz Sultan Selim ile birlikte olan İdris-i Bitlisî'de Memlûk karşıtlığı bariz şekilde yer almaktadır.

⁴⁵ Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, Cilt II, Nşr.Vahid Çubuk, Kültür Bakanlığı yay.Ankara, 1989.

⁴⁶ İrfan Gündüz, "Sadreddin Konevî'nin *Eş-Şecereüt'n-Numaniyye Fi'd-Devleti'l-Osmaniyye* Yaptığı Şerhin Değerlendirilmesi", **Selçuk Dergisi**, Sadreddin Konevî Özel Sayısı, Konya Ocak 1989, s. 101-103.

⁴⁷ a.g.e., s. 110.

⁴⁸ a.g.e., s. 108-109.

⁴⁹ Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Naîmâ**, 4, Nşr. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007, s. 1888-1891.

İdris-i Bitlisî Memlûklerin soy bakımından hilafetin koruyucusu olmayı hak etmediğini, bu amaçla Yavuz Sultan Selim ve ordusunun Kudüs'e hareket ettiğini dile getirmektedir. Memlûklerin son zamanlarında sürgün yeri olan Kudüs Bitlisî için Mescid-i Aksâ'nın etrafında hainlerin olduğu Halil İbrahim peygamberin sofrasında din düşmanlarının bulunduğu bir şehirdi. Bu yüzden bir lütuf karşılığında yazdığı Selimnâme'de Memlûklere karşı Osmanlı iktidarını haklı görmesi, Yavuz Sultan Selim'e methiyeler düzmesi ve Osmanlıları meşru göstermesi kadar doğal bir şey olamaz.⁵⁰ Aynı dönemde yazılan bir Memlûk kroniği (İbn-i İyas) ise Bitlisî'nin aksine doğal olarak Osmanlıları kötülemektedir. İbn-i İyas Osmanlı askerlerinin oruç tutmadığı, Cuma namazını nadiren kıldıkları, haşhaş kullandıkları, insanlara karşı şefkatsiz oldukları, içki içtikleri, Ramazan ayında sübyancılık yaptıklarını ifade etmektedir.⁵¹ Memlûk hâkimiyeti altında yaşamış ve onun ideolojisine sahip Mısırlı bir tarihçinin Osmanlı askeri aleyhine söyledikleri Bitlisî'nin Memlûk aleyhtarı söylemleri gibi tuhaf gelmemektedir.

Kroniklerde kendine genişçe yer bulan diğer olay ise Yavuz Sultan Selim'in şehri ziyaretidir. En önemlilerinden birisi de Bitlisî'de yer almaktadır. Yavuz Sultan Selim Mısır seferine çıktığı sırada Diyarbakır'da bulunan Bitlis-î Şam'da Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkmıştı. Hikâyeye göre; Yavuz Sultan Selim'in Remle'de bulunduğu sırada Kudüs'ü ziyaret etmesi yönünde şüpheleri vardı. Zira orduyla birlikte Kudüs'e gitmek istemeyen Sultan Selim'i ikna etmek için ona Hz. Peygamberin "*İnsanları ancak üç*

mescid takviye eder, Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve benim mescidim" hadisini telkin etmişti. Eğer sultan burayı ziyaret etmezse Bitlisî'nin deyimiyile kibirlenmiş olacaktı. Zira o bu toprakların hükümdarı olmakla Süleyman ve Davud peygamberlerin halefi ve Hz. Peygamberin halifesi olmuştu. Yani Yavuz Sultan Selim sadece Müslümanların değil aynı zamanda bu topraklar da mukîm olan İsrailoğullarının da halefiydi. Bu yüzden burayı ziyaret bir anlamda mecburiyetti. Böylece Yavuz Sultan Selim, Süleyman tapınağının yıkılmasından sonra şehri imar eden Davud peygamberin halefi olarak görülmüştür.⁵² Arap ülkelerinin fethinin anlatıldığı Celâl-zâde'nin Selim-Nâme'sinde de Kudüs Hz. Davud ile birlikte anılmaktadır.⁵³ Zira Kudüs'ün fethi dünya hükümdarlığına giden yolda basamaktır.⁵⁴ Böylece Kudüs'ün şâhı ile dünya hükümdarı unvanları aynı kişide toplanmaktadır. Bu imge Münecimbaşı Tarihi'nde de açık şekilde görülmektedir. Yavuz Sultan Selim Yusuf Peygamberin tahtına oturmuş ve *fatih-i mâliki'l-arab* olmuştur.⁵⁵ Arap topraklarını fetihle birlikte bölge ahalisinin Yavuz Sultan Selim'e karşı olan tutumu ise Lütü Paşa'da nazm olarak yer almaktadır.

*Secde kıldı Hâlika şükr eyledi
İsm-i fettâhı dilir zikr eyledi
Leşkerini⁵⁶ gazâyâ kıldı revân
Beş bin âdem aluben Şâh-ı cihân
Varuben Kuds-i ziyâret eyledi
Ol diyâr ehlin ri'âyet eyledi⁵⁷*

⁵² İdris-i Bitlisî, **Selim Şah-nâme**, s. 332-333.

⁵³ Celâl-zâde Mustafa, **Selim-Nâme**, s. 403.

⁵⁴ İdris-i Bitlisî, **Selim Şah-nâme**, s. 399.

⁵⁵ Münecimbaşı Ahmed Dede, **Münecimbaşı Tarihi-Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-A'sar**, 2, s. 487-488.

⁵⁶ Leşker: Asker

⁵⁷ Atik, **Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, s. 231.

⁵⁰ İdris-i Bitlisî, **Selim Şah-nâme**, Nşr. Hicabi Kırilangıç, Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 2001, s. 332-333.

⁵¹ Arif el Arif, **El Mufassal fî Târihi'l-Kuds**, El Müessesetü'l- Arabiyye, Beyrut 2005, s. 409-410.

Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü ziyaretiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler de bulunmaktadır. Ordunun Remle'de konakladığı sırada Yavuz Sultan Selim'i ikna ettiğini belirten Bitlisî'nin aksine Hoca Sadettin Kudüs'e gitmeye karar veren Yavuz Sultan Selim'in orduyu Gazze'den Remle'ye yönlendirip bir gün içinde Beyt-i Mukaddes'e ulaştığını belirtmektedir. Yani diğer bir deyişle Yavuz Sultan Selim Remle'ye gelmeden zaten Kudüs'e gitmeye karar vermişti. Böylece Padişah ve maiyetindekiler Kudüs'e yağmurlu bir günde ulaşmışlar ve Halilü'r-rahman'ın eteğinde namaz kılmışlardı. Bitlisî'ye göre halifeliğin meşruiyeti için gerekli ihtimamı gösteren Yavuz Sultan Selim İshak ve Yakup peygamberlerin türbesini de ziyaret etmişti. Netice olarak Kudüs'e varır varmaz kutsal yerler ziyaretine başlayan Sultan Selim Kudüslülere mükerrem olarak kendisi de manevi kerâmete ulaşmıştı.⁵⁸

Aslında Yavuz'dan önce, hatta Kudüs henüz fethedilmeden şehirdeki Müslümanlara ikramda bulunan başka Osmanlı padişahları da vardı. Sultan II. Murad her yıl Mekke, Medîne, Kudüs ve Halilü'r-Rahman'a surre göndermekteydi.⁵⁹ Neşrî Cihânnümâ'da II. Murad'ın Kudüs ve Halilurrahman ahalisine gönderdiği miktarı 3500 flori olarak zikretmektedir.⁶⁰ Bunlardan birisi bir Memlük kroniğine yansırken 12 Nisan 1430'a tarihlenmektedir. Buna göre II. Murad Kubbetü's-Sahra'da Kuran

okunması için para göndermekteydi. Aynı kroniğe göre, Karamanoğlu İbrahim Bey de bu hayratı yapmaktaydı. Böylece bu dönemde bölgeye olan ilginin sadece Osmanlı nezdinde kalmadığını anlamaktayız.⁶¹ Bu yardımlar, sonraki Osmanlı padişahları döneminde de devam etmiş ve kendilerinden önceki İslam devletlerinin bir geleneği olan surre Mekke ve Medine ile birlikte Kudüs'e de gönderilmiştir. Böylece Osmanlı padişahları Kudüs'e hâdimlik için hâkimiyetin gerek olmadığını göstermişlerdir.

Kuşkusuz Kudüs zihinlerde İslamiyet'te ilk harem oluşundan öte mirac olayının gerçekleştiği bir mekân olarak daha fazla yer almaktadır. Sultan Selim'in şehri ziyaret edişine dair bilgilerin verildiği bölümde mukaddes topraklar olarak zikredilen Kudüs'te Hz. Peygamberin mirac olayının gerçekleştiği Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın kutsallığına yapılan atıflarda karşımıza Fatih Sultan Mehmet çıkmaktadır. Ayasofya ile Kudüs arasındaki ilişkiler bu sefer ilkinin fatihi ile Kudüs arasında kurulmaktadır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber "Burak" adındaki bir binek ile miraca yükselmiştir. Selimnâme'deki İstanbul fetihnemesinde de Fatih Sultan Mehmed'in atı, Hz. Muhammed'in Kudüs'te bulunan Sahratullah'tan miraca yükselirken bindiği Burak'a atfedilmektedir.

⁵⁸ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, 4, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1979, s. 306.

⁵⁹ Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn Ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 12; Hulusi Yavuz, **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rûmûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)**, 1, s. CCII.

⁶⁰ Mevlâna Mehmed Neşrî, **Cihannümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]**, Nşr. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul, 2008, s. 305.

⁶¹ Mucireddîn El-Hanbelî, **El Ünsü'l-Celil Bitârîhi'l-Kuds Ve'l-Halil**, Mektebetü'l-Muhtesib, 2, Amman, 1973, s. 100.

Kudüs bahçesinde sanki Burak'a binmiş olan Sultanı gören askerler şevke gelmiştir.⁶² Gelibolulu'da *feth-i belde-i cennet-makam* olarak zikredilen⁶³ Kudüs, böylece İstanbul ile maneviyatını paylaşmıştır.

Kudüs'ün alınmasından sonra Yavuz Sultan Selim'in halka karşı muamelesi kaynaklarda *hayrat* ve *ihsan* kelimeleriyle yer alırken, Şükrî-i Bitlisî'nin kalemine *muaf* olarak yansımaktadır. Muaf kelimesinden anlaşılacağı üzere Şükrî-i Bitlisî Yavuz'un Kudüs ahalisine verdiği fermanı zikretmek istemiş olmalıdır.

Aşağıda görüleceği üzere Yavuz'un Kudüs ziyareti hem padişahı hem de halkı memnun etmiştir. İlk beyitten anlaşıldığı üzere özellikle fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde Yavuz Sultan Selim'in bir talimatı söz konusudur. Hatta oğlu Kanuni Sultan Süleyman zamanında Hasekisi Hürrem Sultan tarafından yaptırılan vakıftan evvel bir imarethanenin onun zamanında yaptırıldığı iddia edilmektedir.⁶⁴ Her kesimden kimsenin istifade edebileceği bu türden sosyal yardımlaşma müesseseleri Osmanlılaşmanın Kudüs'te inşasında önemli rol oynamıştır. Mimari bu anlamda Osmanlı meşruiyetinin ikrarında bir araç olurken, devletin otoritesini gösteren fiziki semboller olarak yerini almıştır.

⁶² Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 343.

⁶³ Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, 1/1, s. 1072

⁶⁴ Tam olarak nerede olduğu bilinmemekle beraber Yavuz Sultan Selim Kubbetü's-Sahra'dayken yanına gelen Kudüslü fakirlerin şikâyeti üzerine muhasebatı Kusur köyünden olmak üzere bir takiyye inşa edildiği Guşe tarafından şeriyye sicilleri referans verilerek iddia edilmektedir. Bkz. Muhammed Hâşim Guşe, *El-Kuds Fi'l-Ahdi'l-Osmâni 1516-1566*, Vezâretü's-Sekkâfe, Amman 2009, s. 73 ve 80.

Ziyâret eyledi Kuds-i Şerîfi

*Ganî itdi fakîri vü za 'îfi*⁶⁵

Halkın ol şehrûn muaf itti Selim

*Kuds şehrinde şeh-i ferhunde*⁶⁶ fâl

Ol makamı dahi gördi padişah

Gördü vü itti ziyaret ve's-selâm

*Lutf ile Mustansır oğlın itti şâd*⁶⁷

*Evrenesoğluna viridi Kudsi şâh*⁶⁸

Son beyitten de anlaşıldığı gibi Yavuz Sultan Selim bölgeye emirlerini atayarak bölgeden ayrılmış ve Mısır yolunu tutmuştu. Bundan sonraki süreç Yavuz Sultan Selim'den sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetin tesis için bazı düzenlemelere sahne oldu.

Osmanlıların Filistin'i alması bu bölgenin tarihinde yeni bir refah dönemini ortaya çıkarmıştır. Kudüs'ün zaten iyi yönetilmekte olan istikrarlı bir devletin idaresi altına girmesi bölgede yaşayanların güvenliğini arttırdığı gibi ekonomik anlamda da onlara büyük fırsatlar sunmuştur. Dini önemine bağlı olarak Osmanlılar tarafından gerekli ehemmiyet gösterilen Kudüs, 16. yüzyılda başlayan ve yaklaşık 400 yıl süren Osmanlı yönetimiyle birlikte geniş Osmanlı sisteminin bir parçası olmuştur. Memluk döneminin sonlarında hem ekonomik hem de fiziki yönden harap olan şehir Osmanlı ile birlikte yeniden ihya olmuştur.

⁶⁵ Hâdîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 410.

⁶⁶ Ferhunda:Mutlu, mesut.

⁶⁷ Şâd:Memnun, bahtiyar.

⁶⁸ Şükrî-i Bitlisî, *Selim-nâme*, Nşr. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniv. Yay. Kayseri, 1997, s. 268.

Bu bakımdan Kanuni Sultan Süleyman dönemi Kudüs'ü muhteşem olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti tarihi yazılırken de genel olarak Kanuni Sultan Süleyman dönemi de "altın çağ" olarak adlandırılmış ve buna dair tartışmalar süregelmiştir.⁶⁹ Ancak Kudüs'e dair bu muhteşemlikte hasekisi Hürrem Sultan'ın da payı bulunmaktadır. Bu yüzden Memlük döneminin son döneminde harap olmuş ve isyan eden ya da emekli olmuş Memlük komutanlarının sürüldüğü bir kent için Kanuni Sultan Süleyman dönemini "muhteşem" olarak tanımlamak gayet uygun düşmektedir. Böylece şehirde tesis edilen güven ve o zamana kadar Kudüs'ün görmediği refah ortamıyla Kudüs bu dönemde ihya olurken, bu durum kroniklere de yansımıştır. Haremü'ş-Şerif'i yeniden düzenleyen ve şehre o güne kadar görülmemiş bir hayrat sunan Kanuni Sultan Süleyman ve hasekisi Hürrem Sultan kroniklerde hakkıyla övülmektedir.

*Dahi itdi hisâr-i⁷⁰ Kuds'i peydâ⁷¹
Döküp mâl-i firâvân⁷² oldı ra'nâ⁷³
Cemî-i enbiyâyı itdi ta'zîm
Mezârâtını yapdı itdi tekrîm⁷⁴*

Bunlardan birisi olan Eyyûbî yukarıda yer alan örnekte yer aldığı gibi manzum eserinde Kanuni Sultan Süleyman'ın hayratının çokluğundan bahsetmektedir. Kudüs için büyük ehemmiyete sahip surların yeniden inşası bu dönemde

gerçekleştirilmiştir. Eyyûbî de eserinde surların ve Kudüs Kalesi'nin inşasını hakkıyla dile getirmektedir. Aynı zamanda burada medfun bulunan peygamberlerin kabirlerine bağışlar sunması padişahın hem peygamberlere hem de bu türbe ve makamlarda görevli kişilere hürmetinin ifadesidir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde büyük ekonomik bir gelişme gösteren şehirde bu gelişmenin en önemli hissedarlarından birisi şüphesiz Hürrem Sultan Vakfı İmarethanesi'dir. Bunlardan başka gerek şehrin gerekse şehrin odak noktası olan Mescid-i Aksâ ve çevresinde yapılan inşa faaliyetleri kronik yazarlarının dikkatini çekmiştir. Solak-Zâde'de bunlardan birisinde, benî İsrail peygamberlerinin ibadet ettiği mukaddes kayanın içini ve dışını tezyîn edilmesini örnek vermiştir.⁷⁵ Böylece babasının gösterdiği saygıyı Kanuni Sultan Süleyman da göstermiştir. Şehrin Halil Kapısı'na nakşedilen "lâ ilâhe illallah İbrahim Halilullah" lafzı şehirde yaşayan gayrimüslim tebaayı kucaklayan ve Osmanlılık vurgusu yapan önemli kurgulardan birisidir. Zira İsrailoğullarına gönderilen peygamberler İslamiyet için de önemli bir yer edinmektedir. Diğer taraftan hac yolunda yapılacak hayırların gerçekliği inancı da yol üzerinde bulunan Mısır, Şam ve Yemen üzerinde bir hayır eseri yapılması tavsiye edilmektedir.⁷⁶

⁶⁹ Cemal Kafadar, "The Myth Of The Golden Age: Ottoman Historical Consciousness In The Post-Süleymânic Era" **Süleymân The Second And His Time**, Ed. Halil İnalçık, Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul, 1993, s. 37-48.

⁷⁰ Hisâr: Kale, istihkâmly yer, sur.

⁷¹ Peydâ: Mevcut, aşikâr, var olan.

⁷² Firâvân: Ziyade, bol, çok.

⁷³ Ra'nâ: İyi, güzel, pür olan.

⁷⁴ Eyyûbî, **Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme)**, Nşr. Mehmet Akkuş, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1991, s. 140.

⁷⁵ Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi**, 2, s. 318; Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî** 1, Fahri Ç. Derin, Vahit Çubuk, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980, s. 428.

⁷⁶ Mehmet Şeker, **Gelibolulu Mustafa Âlî Ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, TTK, Ankara, 1997, s. 118.

Bu bakımdan Remle, Gazze, Halil, Mısır ve Şam gibi hac güzergâhları arasında bağlantı olan Kudüs'e⁷⁷ yapılan hayırlar Beytullah'a giden yolda sarf edilmiş olmaktadır.

Osmanlı kroniklerinde yer alan bütün imgelem ve Kudüs'e dair hissiyatlardaki faktör olan kutsallık, padişahların şehir içinde yapılmasını emrettiği inşa faaliyetlerine de yansımıştır. Böylece Osmanlı sultanları meşruiyetlerinin ikrânı için şehrin birçok kutsal yerine, ya da tamir veya inşa edilen bir imâretin duvarlarına hâdimliklerini de nakşetmişlerdir. Bunlardan en eskisi Kanuni Sultan Süleyman'a ait olup 1524 yılına tarihlenmektedir. Hz. İsa'nın havarileriyle son akşam yemeğini yediği aynı zamanda Hz. Davud'un mezarının bulunduğu ve sonradan camiye çevrilen Davud (Sion) kapısındaki Coenaculum'un duvarındaki şu ifade onun şehir üzerindeki iktidarının simgesidir. Bu bütün tebaayı kucaklayan Yafa kapısındaki kitabeye ters görünse de İslam hukukundaki fetih hakkı Osmanlı padişahlarına ibadethanelerin düzenlenme imkânını tanımaktaydı.

...أمر بتطهير هذا المكان وتنظيفه من المشركين
وعمل مسجد يذكر فيه...أسم الله سلطان الأنام ناصردين
الاسلام خادم البيت الحرام منشئ العدل الأمان
السلطان⁷⁸..

[Beytü'l-harem'in hizmetçisi, İslam'ın koruyucusu Sultan Süleyman'ın emriyle bu yerin müşriklerden temizlenmesi ve onun içinde bir mescit yapılması emredildi]

Haremü'ş-şerif içinde ilk kitâbe ise yine Sultan Süleyman dönemine tarihlenmektedir. 1527 yılında Bab-ı Silsile kapısında inşa edilen Kasım Paşa Sebili'nin üzerindeki yazıtta Kanunî (سليمان الثاني) II. Süleyman olarak tanımlanmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Davud ve Süleyman peygamberlerin halefi olduğuna dair vurgudan daha güçlü şekilde, Süleyman peygamber dolayısıyla Kudüs ile Kanunî Sultan Süleyman arasında kurulan bu ilişki ancak böyle tarif edilebilirdi.⁷⁹ Yine Arapça olarak şehrin ana kapısına nakşedilen ...*iki haremın hizmetçisi, kutsal bölgelerin koruyucusu, bütün milletlerin sahibi II.Süleyman...*⁸⁰ kitabesi de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs'teki imar faaliyetlerinin boyutunun örneğidir. Bu kitâbenin sonunda ise tarihleme ebced hesabıyla yapılmıştır. حصل خير ibaresiyle yapılan tarihleme ebced hesabıyla hicri 938 (1531-1532) tarihini vermektedir.⁸¹ Bu Osmanlı sultanlarının hem Yahudiler hem de Hıristiyanların nazarında itibarını artırma gayretleri olarak görülmelidir.

Kanuni Sultan Süleyman şehri mamur ederek *halife-i ruy-i zemin* unvanının hakkını da vermeye çalışmıştır. Memluk döneminin sonlarında önem verilmeyen şehre, gerek hacıların güvenliği gerekse yeni bir haçlı seferi korkusu nedeniyle olsa gerek, gereken önem gösterilmiştir. İslamiyet haricinde Yahudilik ve Hıristiyanlık için de büyük önemi bulunan şehir için Osmanlılar fetihle birlikte bölgede bulunan yöneticileri yerinde bırakarak onlardan faydalanma yoluna gitmişlerdir.

⁷⁹ a.g.e, s.34-35.

⁸⁰ a.g.e, s.34; Ayrıca bkz. Selim Cuma't El Sevariyye, *El Hayâtü'l-İctimaiyye Fî Medîneti'l-Kuds, (1750-1800)*, Dâru'l-âlem es-Sekkafé li'n-Neşr ve't-Tevzi', Amman 2009, s. 32.

⁸¹ Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917) Ottoman Inscriptions From Jerusalem And Other Palestinian Cities*, s. 39.

⁷⁷ Suraiya Faroqhi, *Hacılar Ve Sultanlar (1517-1683)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 47.

⁷⁸ Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917) Ottoman Inscriptions From Jerusalem And Other Palestinian Cities*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem, Netherlands 2003, s. 31-32.

Bu anlamda toplumsal hayatla olan etkileşiminde, dinin kamusal işleve sahip toplumsal kimlik ile dayanışma sağlayan özelliklerinden⁸² faydalanan Osmanlılar Kudüs'teki gayrimüslimlere daha fazla tolerans göstermiştir. Diğer taraftan dinin, şehirleşme sürecinde ekonomik anlamdaki katkıları da yadsınamaz. Din ile ekonomik ahlak ve faaliyetler arasında bulunan sıkı ilişki⁸³ Osmanlı idarecilerinin Kudüs'teki imar faaliyetlerine yansımıştır. Çok kültürlü bir toplum için gerekli olan iyi bir hayat sürme, güvenlik ve diğerini tanıma kriterlerinin gerçekleşmesinde Osmanlı idarecilerinin dini hassasiyetleri elbette rol oynamıştır. Diğer taraftan adalet dairesinde din-devlet toplum ilişkileri, toplumun çeşitli sınıf ve kesimleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde formüle edilmiştir. Devletin yöneticilerinin en önemli vazifesi de ülkede adaleti icra etmek olmuştur. Kınalızade Ali Efendi'nin adalet dairesinin unsurları arasında zikrettiği reyanın adalet ile idare edilmesi bunun da mal ile yani ekonomik refah ile olması Memluk sonrası Osmanlı Kudüs'ünü açıklamaktadır.⁸⁴

4. KADILIK TEVCİHÂTI: KUDÜS'E KADI OLMAK

Kudüs'te adalet dairesinin başındaki isim olan kadının ise Osmanlı idarî teşkilatında önemli bir yeri vardır. Osmanlı idari teşkilatında Kudüs Kadılığı İstanbul, Edirne, Bursa, Mısır, Mekke, Medine, Şam ve Halep gibi derecesi yüksek kadılıklar arasındaydı. 1575 yılından sonra mevleviyet derecesine yükseltilmişti. Bu

imkânı elde ederek Kudüs'e kadı olmak için Süleymaniye Dârü'l-hadîsi müderrisi olmak gerekirdi.⁸⁵ Neticede, Kudüs'te görev yapmış kadıların Süleymaniye'den icâzet almış oldukları ve taht şehirlerinde de kadılık yaptıkları görülmektedir.⁸⁶ Mahrec-i mevleviyet olan Kudüs kadılığının yetkisi idari sınırlarının da ötesine geçmekteydi.⁸⁷ Molla unvanına sahip olan Kudüs Kadısı Şeyhülislam tarafından atanmaktaydı. Ulema ailelerinin etkin olduğu çok kültürlü bir toplumu idare etmek için yöneticilik görevini üstlenmiş kişilerin adaleti gözetmede dengeyi kurması farklı kesimleri bir arada tutmada önem arz etmektedir. Bu anlamda Kudüs kadısının hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler nazarındaki uygulamaları önemlidir. Böylece gayrimüslimler kendi şeriatına uygun şekilde mahkeme ediliyor ve kendi birlikleri içinde bulunan şeyhlerine karşı sorumluluklarını yerine getirdikten sonra gerekirse son olarak Kudüs Kadısı'nın karşısına çıkıyorlardı. Zaman içinde Kudüs'te kadılık ve diğer mansıpları devletin diğer topraklarında olduğu gibi çıkar grupları ya da ileri gelen ailelerin eline geçmesi adaletin sağlanması konusunda bazı olumsuz durumları da beraberinde getirmiştir. Örneğin başkâtiplik görevinin kalıtsal olarak bu aile mensuplarınca paylaşıldığı Kudüs'te Hâlidîler etkin rol oynamışlardır. Zira başkâtip olan kişi kadının olmadığı durumlarda ona vekâlet edebilmekteydi.⁸⁸

⁸² Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 92.

⁸³ a.g.e, s. 92.

⁸⁴ Kınalızade Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Nşr. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 282-283.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, TTK, Ankara, 2014, s. 102-106

⁸⁶ *İsâ-Zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, Nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul, Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1996, s. 67-68, 119, 136

⁸⁷ Amy Singer, *Kadırlar, Kullar, Kudüs'lü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 38.

⁸⁸ Beshara B. Doumani, "Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socioeconomic History", *MESA Bülletini*, 19, 1985, s. 156-158

Memlûklerin son döneminde isyankâr idarecilerin sürgün yeri olan bir şehirde kadı olmak ise kronikler ve buraya atanan ulemanın nazarında değişik şekillerde algılanmıştır. Târih-i Na'îmâ ve Tarih-i Selânîkî hariç kroniklerde Kudüs Kadılığı tevcihleri genel olarak sıradan bir kadılık tevcihi olarak yer almaktadır. Kadı tayinleri yanı sıra müderris tayinleri de kroniklerde mevcuttur. Tacü't-Tevarih'in hâtîme bölümünde Hoca Sadettin ulema hakkında bilgiler vermektedir. Zikrettiği ulemanın kısa hayat hikâyelerinin yanı sıra mansıpları ile ilgili de bilgi veren Hoca Sadettin bunlardan birisinde Paşa Çelebi Gıyaseddin Kutbi emekli olduktan sonra Kudüs müderrisi olmak istediğini belirtmektedir. Ancak ataması yapılmak üzere iken 1521 yılında vefat etmiştir.⁸⁹ 17. yüzyıl başlarında sahn müderrisleri Kudüs Kadılığı'na rağbet etmemekteydiler. Kudüs'te kadılık yapmak çoğunlukla ilmiye kariyerinin sonuna gelmiş ulemanın tercihi olmaktaydı.⁹⁰ Anlaşılan o ki Kudüs devlet adamları için bir inziva yeri idi. 17. yüzyıl başlarına dair tespit edilen tayinlerde de bu durum gözlenmektedir. Bunlardan birisi Târih-i Na'îmâ'da bir şeyhülislamın Kudüs'ten nakil istemesi üzerinedir. Çınar vakası sonrasında şeyhülislam olan Memik-zâde Mustafa Efendi itirazlar üzerine azledilerek Kudüs Kadılığı'na tayin edilmiştir. Zira Kudüs eski bir Şeyhülislamın gönlünü almak için gayet uygun bir yerdir. Solak-zâde ise söz konusu olayı zikrederken nakîbü'l-eşraf olan Zeyrek-zâde'nin sürgün olarak Mekke kadılığına tayin edildiğini söylemektedir. Bir nakîbü'l-eşraf için Mekke'ye sürgün olmak cezadan âlâ bir câize olsa gerek.⁹¹ Kudüs'te kadılık görevini ifa etmekte olan

Memik-zâde Efendi ise Kudüs'ten Şam'a naklini istediğinde, bunu *lutf-i azîm* görererek sadrazam aracılığıyla padişah'tan talep etmişti. Padişah'ın "*Mısır mı Şam mı? Hangisi büyüktür?*" diyerek sorması üzerine Sadrazam Mısır diyerek cevaplamıştı. Böylece kendisine daha büyük bir kadılık olan Mısır verilmişti. Burada büyüklük kavramında kadılık derecesinde üstünlüğün ve maddiyatın sorgulandığı açıktır.⁹² Daha sonra ise Memikzâde Efendiyi Mısır Kadılığı'nın akabinde Galata Kadısı olarak görmekteyiz.⁹³ Mustafa Efendi'nin *lutf-i azim* olarak Şam'a naklini istemesi Kudüs Kadısı olanların daha sonra Şam, Mısır ve İstanbul kadılıklarına tayin olduğu silsileye de uygun düşmektedir. İşin ilginç yanı aynı şekilde 1654-1655 yılında Şeyhülislam Hüsam-zâde Efendi de kendisi hakkında padişaha karşı düzen tertip edildiğine dair söylentilerin çıkması üzerine Kudüs Kadılığı'nı talep ederek oraya tayin olmuştu.⁹⁴ Hem Memik-zâde hem Hüsam-zâde Efendi Şeyhülislamıktan azledildikten sonra Kudüs Kadılığı'na tayin edilmişlerdi. Bu aziller sonrasında eski şeyhülislamın merkezden uzak ancak kariyerlerine de uygun bir yer olan Kudüs'e tayin olduklarını görüyoruz. Memlûk döneminde sürgün edilen komutanlar için münasip bir yer olan Kudüs Osmanlı döneminde sürgün edilen ulemanın derecelerine en uygun yer görülmekteydi. Bu yüzden Bahâ'î Efendinin azledildikten sonra Kudüs payesi alarak Edirne'ye tayin olması ise itaati ile açıklanmalıdır.⁹⁵

⁸⁹ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, 4, s. 247.

⁹⁰ Kreiser, "The Place of Jerusalem in Ottoman Perception", s. 55

⁹¹ Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-Zâde Tarihi**, 2, s. 621.

⁹² Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, 3, s. 999.

⁹³ a.g.e., s. 1112.

⁹⁴ Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, 4, s. 1655.

⁹⁵ Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'îmâ**, 1, s. 954.

18. yüzyılda da Kütahyalı Ahmed Efendi Halep kadılığından sonra bilirkişi olarak atandığı Kudüs'e kadı olarak tayin edildiğinde bundan memnun olmayarak Şam kadılığını istemişti.⁹⁶

Bu tayinlerde yine Kudüs'ün simgelerinden olan Kubbetü's-Sahra'ya yapılan atıf ve bütün dinlerin atası olan İbrahim peygamberin Allah'ın dostu (Halilü'r-râhman) olduğuna dair vurgu belirgin şekilde yer almaktadır. Diğer kroniklerin kadılık tevcihlerinde sıradan bir kadılık ataması şeklinde verdiği bilgiler Selanikî'de Kudüs'ün ilk kible, üçüncü harem oluşundan mütevellit buraya kadı olacak kişinin hem ilk kibleye hem de üçüncü hareme mücavir olacağı vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca tayin olunan kadılar manevi derecesi yüksek bir şehre komşu olmakla zamane insanların kötülüğünden korunacaktır.⁹⁷ 1600'lü yılların Kudüsü'nü, Sultan Süleyman'ın muhteşem çağının hemen sonrası ve Osmanlılaşmanın kendini gösterdiği dönem olarak düşünürsek burada saadet bulmanın sadece Selanikî'nin kaleminde kalmadığını da anlayabiliriz. Bu maksatla olsa gerek Kudüs'e tayin olan kadının kötülüklerden kurtularak saadete ulaşacağı inancı dünyevi bir anlamı da içermektedir.

5. KUTSAL SORUNLAR

Osmanlı öncesi İslam devletlerinin ve Osmanlı Devleti'nin erken dönemde yoğun şekilde mücadele ettiği haçlı ittifaklarının nihai amaçlarından birisi Kudüs'tü. Buna bağlı olarak Osmanlı kroniklerinde bu amaçlarını gerçekleştirmek isteyen Avrupalı devletler ile savaşlarda Kudüs gerektiği şekilde anılmaktadır. Selahaddin Eyyûbî'nin haçlılardan aldıktan sonra hep

yeni bir Haçlı korkusu içinde olan Kudüs, bu sefer Osmanlı'nın hâkimiyetindeki Anadolu yollarından geçmeğe niyetli orduların hedefindeydi. Buna istinaden bu başlık altında yer verilen en erken bilgiler II. Murad dönemine aittir. İzladı ve Varna savaşları üzerine bilgiler içeren *Gazavâtname*'de Osmanlı-Avrupa ilişkileri ekseninde Kudüs'ün varlığı dikkat çekmektedir. Kudüs burada Haçlı seferlerinin bir amacı olarak yer alırken papa ve tekfurun yükselen Osmanlı siyasetine karşı önlem almaya çalıştığı görülmektedir. Papa tekfurdan Osmanlıları bölgeden çıkarıp askerlerinin Kudüs'e kadar tüm Müslüman kentlerini ve ibadetlerini yağmalaması istemektedir.⁹⁸ Bu niyetle tekfur papayı bir tehdit unsuru göstererek Karamanoğlu ile Osmanlıların arasının açılmasını ve daha sonra denizleri ele geçirerek Kudüs'e varılmasını istemektedir.⁹⁹ Eserde tekfurun fitnesi başlığı ile yer bulan olaya göre Kudüs'e hatta Kâbe'ye yapılacak seferde Karamanoğullarına Osmanlılara yardım etmemesi gerektiği hususunda uyarı gönderilmiştir.¹⁰⁰

Neticede Osmanlı idaresi altına girdikten sonra dahi Haçlıların Kudüs'ten vazgeçtiği söylenemez. Bu amaçla 16. yüzyılda Haremü's-Şerif olmak üzere şehrin bütün alanlarında imar faaliyetleri gerçekleştirilerek, kentin güvenliği sağlanmıştı.

⁹⁶ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid, Târîh-i Râşid Ve Zeyli*, 2, Klasik, İstanbul, 2013, s. 1172.

⁹⁷ Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selâniki (1003-1008/1595-1600)*, 2, s. 800.

⁹⁸ *Gazavât-ı Sultan Murâd b. Mehemmed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444)*, Üzerine Anonim *Gazavâtname*, Nşr. Halil İnalçık, Mevlüd Oğuz, TTK, Ankara, 1978, s. 3.

⁹⁹ a.g.e., s. 8.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 34.

Yaklaşık 4,5 km uzunluğunda ve 12 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre kalınlığında olan surlar tamir edilerek şehrin savunma sistemi güçlendirilmişti.¹⁰¹ Halkın tamamının sur içinde yaşaması ve günlük hayatın bu alan içinde geçmesi hem kişisel hem de ticari güvenliğin artmasında etkiliydi. Şüphesiz Kudüs'ün diğer şehirlere nazaran bu derece güvenli bir şehre dönüştürülmesinde Osmanlı Devleti idarecilerinin zihnindeki yeni bir haçlı seferi şüphesiydi.¹⁰² Diğer taraftan Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn olarak Osmanlı padişahlarının sorumluluğu bölgeyi mamur edip hac yolu güvenliğini sağlamaktı. Bu maksatla hac kervanına genellikle bir yeniçeri bölüğü ile tımarlı sipahiler eşlik etmekteydi. Kervanı korumada yetersiz kalınması durumlarında bedevilere de surre gönderilerek onlardan istifade etme yolu denendi. Ancak bedevilerin bazen tahakkuklarına razı olmamaları bazen de geç ödeme yapılması onların kervanlara saldırmalarına neden olmaktadır.¹⁰³ Söz konusu bedevi isyanları Memlük döneminin son zamanlarında baş göstermişti. 16. yüzyılın sonlarında bedevilerin bu isyanları karşısında, yollarda güvenliği sağlayacak birlikler tesis edilerek güvenlik kuleleri inşa edilmiştir. Özellikle bu güvenlik kuleleri İstanbul'dan yola çıkan surre alaylarının güvenliğinin sağlanması için de hizmet

vermişti.¹⁰⁴ Bu dönemde ortaya çıkan karışıklık ve çokça meydana gelen bedevi isyanları gayrimüslim halkı olumsuz etkilemiştir. Saldırılarla karşı karşıya kalan Hıristiyan ibadethaneleri yerine Kudüs Kadısı onları korumak için cami ve mescitlerin kapısını onlara açmıştır.¹⁰⁵

Hac kervanlarını bedevi saldırılardan korumak ve bölgedeki gayrimüslimlere adil davranmak Osmanlı padişahının meşruiyetine de katkı sağlamaktaydı.¹⁰⁶ Bu bağlamda hac kervanının güvenli şekilde Mekke'ye ulaşması ve bölgedeki bedevi isyanlarının son bulması için bölgeye bir hac emiri tayin edilmiştir. Hac emiri olan kişi aynı zamanda bir sancak ya da eyaletin idaresinden de sorumludur. Bu nedenler hac emirliği meselesi özellikle erken dönemde yerel aileler arasında zaman zaman çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Çoğunlukla Kudüs sancakbeyleri bu görevi yürütürken, bu durum 18. yüzyılda bu vazifenin Şam valileri tekelinde toplanmasına kadar devam etti.¹⁰⁷ Söz konusu emirlik unvanını alan kişi aynı zamanda Kudüs Sancağı'nı da tasarruf ediyordu. Bu vazife onun kutsallığının yanı sıra bir menfaat meselesiydi. Sancaklardan topladığı vergiler ve cizye gelirlerini bu görev için harcayan hac emiri için bedeviler en büyük tehditti.

¹⁰¹ Yusuf Said Natsheh, "The Jerusalem Ottoman Wall "Its Importance, Features, and the Legends Associated with it", **Abstracts, International Congress on: Al Quds during the Ottoman Era**, Şam 22-25 Haziran 2009, s. 18; Cohen, Amnon (1989), "The Walls of Jerusalem", **The Islamic World from Classical to Modern Times; Essays in Honor of Bernard Lewis**, Ed. Ch. Issawi C.E. Bosworth, R.Savory, ve A.L.Udovitch, Darwin Press, Princeton, s. 467-68.

¹⁰² Dror Ze'evi, **17.yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, s. 20.

¹⁰³ Suraiya Faroqhi, **Hacılar Ve Sultanlar (1517-1683)**, s. 62.

¹⁰⁴ Amy Singer, **Kadılar, Kullar, Kudüs'li Köylüler**, s. 6.

¹⁰⁵ Ghaleb A.Al Arabiat, **Tarihü'l-Hayati'l-İctimâiyye f î Nâhiyeti'l-Kuds Eş-şerif fî Nisfi'l-Evvel Min Karni'l-Hâdî Aşqr el-Hicrî/Es-sabî Aşar el-Milâdî**, Yayınlanmamış Master Tezi, Câmîiatü'l-Mutah, Ürdün 2000, s. 173-174.

¹⁰⁶ Suraiya Faroqhi, **Hacılar Ve Sultanlar (1517-1683)**, s. 85-86.

¹⁰⁷ Karl K. Barbir, **Ottoman Rule In Damascus, 1708-1758**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1980, s.13; Abdul-Karem Rafeq, **The Province of Damascus 1723-1783**, Khayats, Beyrut 1966, s. 8.

Bedevilerin hac kervanlarına saldırarak kervanları yağmalamaları sonucu 1692–3 senesinde Şam Valisi İsmail Paşa'ya Kudüs Sancağı ve Nablus Sancağı ile birlikte *emirü'l-haclık* unvanı ihdas olunmuştu.¹⁰⁸ 18. yüzyıldan itibaren artık Şam valileri tasarruflarında bulunan Kudüs ve Nablus gibi sancaklarla beraber hac emirliğini de idare etmişlerdir.¹⁰⁹ Vezir rütbesinden birisinin hac emiri olarak bölgedeki kontrolü daha iyi sağlayabileceği düşünülse de zamanla Şam valiliği ve hac emiri olanlar görevlerini suistimal etmişlerdi. Bölgede kurdukları askeri ve siyasi nüfuzları sayesinde Nasuh Paşa 1713-1714'de otonom olma niyetiyle isyan etmişti.¹¹⁰ Genellikle Arap eşkıyası olarak tanımlanan bedevilerin surre alaylarına saldırmasında Kudüs Sancakbeyi ve Hac emiri olanlar kervanı karşılayarak güvenliğinin sağlamakla görevliydi. Böylece Kudüs, adının kutsallığının aksine kroniklerde bedevi saldırılarına maruz kalan bir şehir münasebetiyle yer almaktadır. Oysa Yavuz Sultan Selim Mısır ve Şam seferi sırasında bölgeye ulaştığında Arap şeyhleri padişaha kulluk etmek için yanına gelmişti. Ayrıca Trablus, Kudüs, Havran gibi yerlerden gelen soylu beyler padişaha sundukları hediyelerle gönül alma telaşındaydı.¹¹¹

Ortaya çıkan karışıklık ve çokça meydana gelen bu bedevi isyanları¹¹²

gayrimüslim halkı da olumsuz etkilemekteydi. Bedevilerin bölgede sadece malları yağmalama değil aynı zamanda adam kaçırmak karşılığında fidye talep ettiklerini de görüyoruz. Bununla ilgili ilginç bir örnek ise İstanbul'dan gönderilen bir fermana şöyle yansımıştır. 1567 yılında Kudüs'ten Fatma adındaki bir kadının şikâyeti üzerine kadıya gönderilen fermana dikkat çeken hususta adam kaçırmaya gibi bir suç eyleminin Kudüs'te ilk kez olduğu ifade edilmişti. Bu anlamda kadıya güvenliğinin sağlanması yönünde gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmektedir.¹¹³ Osmanlı yetkilileri gerektiğinde bedevilerle pazarlık ederek gerektiğinde ise şiddet kullanarak bu saldırıları önlemeye çalışmıştır. Zira kutsal toprakların korunması Osmanlı padişahı için bir meşruiyet sembolüydü. Hac kervanlarına karşı yapılan saldırılara verilen her cevap hacılar nezdinde padişahın yüce koruyuculuğunu ifade ediyordu.¹¹⁴

Kudüs, Akdeniz'e yakınlığı sebebiyle korsanların hedefi haline de gelebilmekteydi. Bu anlamda Yafa İskelesi Gazze, Halil, Remle, Nablus ve Kudüs'ün iskelesiydi. 18. yüzyılın başlarında denizden ve karadan gelebilecek korsanlara karşı iskele güçlendirilmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁸ Anonim Osmanlı Kroniği (1099-1116/1688-1704), s. 97 ve 192.

¹⁰⁹ Ahmed Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr*, Nşr. Mücteba İlgürel, TTK 1994, s. 109

¹¹⁰ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid, Târîh-i Râşid Ve Zeyli*, 2, s. 878

¹¹¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, 2, s. 295, Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, *Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr*, 1/2, s. 1154.

¹¹² Bedevi isyanlarına karşı Şam beylerbeyine gönderilen 1590 tarihli bir hükümde isyancıların kontrol edilmesi hususunda dikkatli davranılması gerektiği belirtilmektedir. Aksi durumda daha

büyük bir isyanla karşılaşma durumu söz konusudur. Bkz. Uriel Heyd, *Ottoman Documents On Palestine*, Oxford University Press, London 1960, s. 49, 76, 85 ve 101; Ayrıca bedevi isyanları için bkz. Moshe Sharon, "The Political Role of The Bedouins In Palestine The Sixteenth And Seventeenth Centuries", *Studies On Palestine During The Ottoman Period*, Ed. Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975, s. 11-30.

¹¹³ Uriel Heyd, *Ottoman Documents On Palestine*, s. 87-88.

¹¹⁴ Suraiya Faroqhi, *Hacılar Ve Sultanlar (1517-1683)*, s. 86.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Hac kervanlarının güzergâhı olan Şam yolunun üzerindeki bu kasabaların güvenliği kervanların güvenliği açısından da önemliydi. İşte bu yüzden 1703-1704 yılında yüz müstahfız, bir nefer dizdar, on kıta şâhî topla Yafa Kalesi tahkim edilmişti.¹¹⁵ Bunlara ilavaten 6 çorbacı, iki yüz kantar barut ve iki bin gülle ile birlikte üç pare top ve üç pare top gönderilmişti.¹¹⁶ Bu tedbirler aynı zamanda yukarıda ifade edildiği üzere yeni bir haçlı ittifakına karşı önlem mahiyetindeydi.

Haçlıların şehirdeki mümessili olan gayrimüslimler ise diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi kendi ibadethanelerinde inanışlarına göre ibadet etmekte serbestti. Buna karşın Hıristiyanlar için en büyük mücadele de kendi arasında yaşanıyordu. Kamame Kilisesi'nin anahtarlarının kimde olacağına dair tartışmalar onlarca yıldır devam eden bir sürtüşmeye yol açmıştı. Bu mücadeleye siyaset gereği Osmanlı Devleti de dâhil oluyordu. Bunlardan birinde Moskova Çarı'nın ihanetine karşılık olarak Kamame kilisesinin anahtarları Fransa'ya verilmişti.¹¹⁷ Bu durum Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan ülkeler arasında uzun yıllardır uyguladığı mezhepler arası çatışmalardan istifade etme amacının bir ürünüydü. Böylece Kudüs'teki Kamame kilisesinin kontrolünü elinde bulunduran Rusların Osmanlı Devleti aleyhine devam ettirdiği savaşlar ve isyanlar neticesinde kilisenin kontrolü Fransızlara geçti.¹¹⁸

Zaman zaman ise Hıristiyan mezhepler için Kamame Kilisesi'nde söz sahibi olmak için rüşvet yeterli gelmekteydi.¹¹⁹

Neticede de anlamına istinaden barındırdığı kutsallık dini bir merkez olmasının yanı sıra savaşlarda, barışlarda pazarlık meselesi haline gelmesine de sebep olmuştu. Batıda ilk kez toprak kayıplarının yaşandığı Karlofça Antlaşması akabinde Osmanlı Devleti Rusya ile de İstanbul antlaşması yapmıştı. Bu antlaşmanın on ikinci maddesinde Kudüs'ü ziyaret edecek olan Rus halkı ve rahiplerinden hiçbir şekilde vergi alınmaması ve devlet garantisinde olan canlarına hiçbir şekilde zarar gelmeyecek şekilde Kudüs'e ulaşmalarının sağlanması istenmektedir.¹²⁰ Zaten mezhepler arası çatışmanın odak noktası olan Kudüs ilerleyen yüzyıllarda tamamen bu din siyasetinin yoğun yaşanacağı bir yer haline gelecektir.

6.SONUÇ

Bugün Osmanlı Kudüs'ü üzerine birçok çalışması bulunan Amnon Cohen'in Kudüs şer'iyeye sicillerinden yola çıkarak Osmanlı Kudüs'ünün problemleri arasında zikrettiği meseleler içinde kroniklere yansıyanlar da bulunmaktadır. Onun zikrettikleri kroniklere yansıyanlardan elbette daha fazladır. Ancak Cohen'in on beş başlıkta topladığı bu problemler Kudüs'te kadının adalet aramada hangi problemlerle meşgul olduğunu bizlere sunmaktadır.

¹¹⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, Nşr. Abdulkadir Özcan, TTK, Ankara, 1995, s. 776.

¹¹⁶ Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid, Târîh-i Râşid Ve Zeyli**, 2, s. 638

¹¹⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 380.

¹¹⁸ Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid, Târîh-i Râşid Ve Zeyli**, 1, s. 397

¹¹⁹ Na'îmâ Mustafa Efendi, **Târîh-i Na'îmâ**, 2, s. 793.

¹²⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, s. 698; Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid**, 1, s. 569 ve 593.

Bunlar; vergi, Kudüs suyuollarının tamiri ve bakımı, yönetici-halk ilişkisi, vakıflar, ticaret, haremü'ş-şerif, azınlıklar, kale ve surların tamiri, bedeviler, isyanlar vb. konulardır.¹²¹ Bu yönüyle Cohen'in sicillerden yola çıkarak elde ettiği veriler çalışmada yer alan konu başlıklarını içine almaktadır. Ancak ele alınan konular kroniklere yansıdığı şekliyle daha çok Kudüs'ün maneviyatı hasebiyle ona verilen önemden ileri gelmektedir. Kudüs'te kurulan idari düzenle birlikte bölgeye gönderilen emirler ve faaliyetleri hakkında bugün tamamı Ürdün ve İsrail'de olan İstanbul'da ise bir kısmının bulunduğu şer'iyeye sicilleri ile merkezi arşivler bizlere daha fazla bilgi verebilir. Bu bakımdan bu çalışma da Osmanlı Kudüs'ünün açıklanmasından ziyade Osmanlı tarihçileri açısından nasıl algılandığına dair bir ipucu elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu algı da özellikle ilk dönem Osmanlı kroniklerinde İslamiyet için önem arz eden mabetleri barındıran İstanbul ve Kudüs arasındaki manevi ilişkiler rol oynamıştır. Böylece Mescid-i Aksa gibi bir mabedin Ayasofya ile bağlantısı, Osmanlı siyasetine yön veren İstanbul'un Kudüs ile olan ilişkisi Osmanlı tarihlerinde sıklıkla kendine yer bulmuştur. Doğal olarak bu sembolik meşruiyet kaygıları Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs ile olan ilişkisini açıklarken daha yoğundur. Osmanlı yükseliş dönemi kroniklerine yansıyan meseleler de buna bağlı olarak Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girişinden itibaren görülen siyasi, idari ve ekonomik düzenlemelerle örtüşmektedir. Bu anlamda 16. yüzyılda devletin doğu siyasetine paralel şekilde Kudüs'ün sembolik meşruiyetine verilen

önem Kanuni Sultan Süleyman döneminde devam etmiştir. Bölgenin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ise Kudüs onların meşruiyetlerinde birer araç olmuştur. Sembolik bir araç olarak tarihçilerin kalemine ise Padişahlar tarafından yapılan işlerle yansımıştır. Bu algıda devlet ideolojisinin sağlamaştırılmasına ortaya konulan hayrat etkili olmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinin Kudüs'teki hâkimiyetine dair kesitler sunan kronikler tek başlarına yeterli değildir. Buna rağmen ilgili kroniklerden yola çıkılarak ortaya konulan bu çalışma, Kudüs'teki Osmanlı faaliyetlerinin nasıl algılandığına dair bazı temel hususlara değinmiştir. Bu vesileyle bu çalışmanın Osmanlı Kudüs'ünü çalışmak isteyen araştırmacılara da yol göstermesi beklenmektedir.¹²²

¹²¹ Amnon Cohen, **Ottoman Documents on the Jewish Community Of Jerusalem in the Sixteenth Century**, Yad Izhak Ben-Zvi Publications, Jerusalem, 1976, s. IX, X.

¹²² Kısa süre sonra tamamlanacak olan "Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789) başlıklı doktora tezi ile bu boşluğun bir nebze doldurulması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ahmed Câvid. (2000), **Hadika-i Vekâyi'**, Nşr. Adnan Baycar, TTK, Ankara.
- Ahmed Vâsıf Efendi. (1994), **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr**, Nşr. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara.
- Al Arabiat, Ghaleb A. (2000), **Tarihü'l-Hayati'l-İctimâiyye fî Nâhiyeti'l-Kuds Eş-şerif fî Nısfî'l-Evvel Min Karni'l-Hâdî Aşar el-Hicrî/Es-sabî Aşar el-Milâdî**, Yayınlanmamış Master Tezi, Câmîatü'l-Mu'tah, Ürdün.
- Anonim Gazavâtnâme (1443-1444)**. (1978), Nşr. Halil İncık, Mevlüd Oğuz, TTK, Ankara.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1099-1116/1688-1704)**. (2000), Nşr. Abdulkadir Özcan, TTK, Ankara.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**. (2000), Nşr. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**. (1992), (F. Giese neşrinden Nihad Azamat) İstanbul.
- Arif el Arif. (2005), **El Mufasssal fî Târihi'l-Kuds**, El Müesasetü'l-Arabiyye, Beyrut.
- Aseli, Kamil Cemil. (2009), "Mahtûtâtü Fezâilü Beyti'l-Makdis", **El-A'mâlü'l-Makdesiyyeh el-Kâmile**, C.2, Vezâretü's-Sekkâfe, Amman.
- Atalar, Münir. (1991), **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn Ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Atik, Kayhan. (2001), **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Avcı, Yasemin. (2004), **Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890–1914)**, Phoenix, Ankara.
- Barbir, Karl K. (1980) **Ottoman Rule In Damascus, 1708-1758**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Celâl-zâde Mustafa. (1990), **Selim-Name**, Nşr. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser/154 Ankara.
- Cohen, Amnon.(1976), **Ottoman Documents on the Jewish Community Of Jerusalem in the Sixteenth Century**, Yad Izhak Ben-Zvi Publications, Jerusalem.

- Cohen, Amnon. (1989), "The Walls of Jerusalem", **The Islamic World from Classical to Modern Times; Essays in Honor of Bernard Lewis**, Ed. Ch. Issawi C.E. Bosworth, R.Savory, A.L.Udovitch, Darwin Press, Princeton, 467-77.
- Çelik, Celalettin. (2002), **Şehirleşme ve Din**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995), **Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, Nşr.Abdulkadir Özcan, TTK, Ankara.
- Doumani, Beshara B. (1985), "Palestinian Islamic Court Records: A Source for Socieconomic History", **MESA Bülleten**, 19/2, 155-172
- Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)**. (2003), Nşr. Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul.
- El-Hanbelî, Mucireddîn. (1973), **El Ünsü'l Celîl Bitârîhi'l-Kuds Ve'l-Halîl, Mektebetü'l-Muhtesib**, C.1-2, Amman.
- Erkan, Mustafa. **DİA**, 13, s. 439-440
- Es-Sevariyye, Selîm Cuma'. (2009). **El Hayâtü'l-İctimaiyye Fî Medîneti'l-Kuds (1750-1800)**, Dâru'l-âlem es-Sekkâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Amman.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Topkapı Sarayı 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini)**, (2003), 8.Kitap, Nşr. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul.
- Eyyûbî. (1991), **Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme)**, Nşr. Mehmet Akkus, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Farooqhi, Suraiya. (2008), **Hacılar Ve Sultanlar (1517-1683)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- Gazavât-ı Sultan Murâd b.Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444)Üzerine Anonim Gazavâtnâme**. (1978), Nşr. Halil İnalçık, Mevlûd Oğuz, TTK, Ankara.
- Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. (1997), **Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbâr**, Nşr. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, C.1/1-2, Kayseri.
- Guşe, Muhammed Hâşim. (2009), **El-Kuds Fi'l-Ahdi'l-Osmâni 1516-1566**, Vezâretü's-Sekkâfe, Amman.
- Gündüz, İrfan. (1989), "Sadreddin Konevî'nin Eş-Şecereüt'n-Numaniyye Fi'd-Devleti'l-Osmaniyye'ye Yaptığı Şerhin Değerlendirilmesi", **Selçuk Dergisi**, I.Sadreddin Konevi Özel Sayısı 4, Konya, 101-111
- Hâdîdî, (1991), **Tevârih-i Âl-i Osman**, Nşr. Necdet Öztürk, M.Ü Edebiyat Fak. Yay., İstanbul

- Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, **DİA**, 26, 322-327.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. (2004). **Hasan Bey-zâde Târîhi (926-1003/1520-1595)**, C.1-2, Nşr. Şevki Nezihî Aykut, TTK, Ankara.
- Heyd, Uriel. (1960), **Ottoman Documents On Palestine**, Oxford University Press, London.
- Hoca Sadettin Efendi. (1979), **Tacü't-Tevarih**, C. 4-5, Nşr. İsmet Parmaksızoğlu Kültür Bakanlığı İstanbul.
- İbn Battûta. (2014), **İbn Battûta Seyahatnamesi**, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul.
- İbn Kemal. (1957), **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, Nşr. Şerafettin Turan, TTK, Ankara.
- İdris-i Bitlisî. (2001), **Selim Şah-nâme**, Nşr. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ‘İsâ-Zâde Târîhi (Metin ve Tahlil), (1996), Nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- Kafadar, Cemal. (1993), “The Myth Of The Golden Age: Ottoman Historical Consciousness In The Post-Süleymânîc Era” **Süleymân The Second And His Time**, Ed. Halil İnalçık, Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul, 37-48.
- Kınalızade Ali Efendi, **Devlet ve Aile Ahlakı**, Nşr. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Kıvâmî. (2007), **Fetihnâme**, Nşr. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul
- Kreiser, Klaus. (2000), “The Place of Jerusalem In Ottoman Perception”, **Ottoman Jerusalem The Living City: 1517-1917**, 1, Ed., Sylvia Auld, Robert Hillenbrand, Altajir World Islam Trust, London, 53-56
- MacLean, Gerald M. (2004), **The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720**, Palgrave Macmillan, New York.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî. (2008), **Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]**, Nşr. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, **Sahaif-ül-Ahbar fî Vekayi-ül-a’sâr**, 1-2, çev. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Naîmâ Mustafa Efendi. (2007), **Târih-i Na’îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l Hâfikayn)**, C. 1-4, Nşr. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara.
- Natsheh, Yusuf Said. (2009), “The Jerusalem Ottoman Wall “Its Importance, Features, and the Legends Associated with it” **Abstracts, International Congress on: Al Quds during the Ottoman Era**, Damascus, 22-25 June, 18-19.
- Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502)**. (2008), Nşr. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul.

- Özdemir Hüseyin vd. (Ed). (2009), **Osmanlı Belgelerinde Filistin**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. İstanbul.
- Peçevî İbrahim Efendi. (1980), **Târîh-i Peçevî**, 1, Önsöz ve İndeks, Fahri Ç.Derin, Vahit Çubuk, Enderun Kitabevi, İstanbul
- Râşid Mehmed Efendi. (2013), **Târîh-i Râşid, Târîh-I Râşid Ve Zeyli**, Nşr. Abdülkadir Özcan vd.,I-III, Klasik, İstanbul.
- Rafeq, Abdul-Karim. (1966), **The Province of Damascus 1723-1783**, Khayats, Beirut.
- Selâniki Mustafa Efendi. (1999), **Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)**, C. 2, Nşr. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara
- Sharon, Moshe. (1975), "The Political Role of The Bedouins in Palestine The Sixteenth And Seventeenth Centuries" **Studies On Palestine During The Ottoman Period**, Ed. Moshe Ma'oz, The Magnes Press,Jerusalem, 1-30.
- Singer, Amy. (1996), **Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler**, çev. Sema Bulutsuz, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul .
- _____,**Osmanlı'da Hayırseverlik, Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2004.
- Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî. (1989), **Solak-Zâde Tarihi**, C. 1-2, Nşr. Vahid Çubuk Kültür BakanlığıYay., Ankara.
- Swartz, David. (2013), **Kültür ve İktidar Pierre Boudieu'nün Sosyolojisi**, çev. Elçin Gen, İletişim yay. İstanbul.
- eker, Mehmet. (1997), **Gelibolulu Mustafa Âlî Ve Mevâ'idü'n-Nefâis Fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, TTK, Ankara.
- Şükrî-i Bitlisî. (1997), **Selim-nâme**, Nşr. Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.
- Tomar, Cengiz. "Kudüs" (Memlükler Dönemi), **DİA**, 26, 332-334
- Topçular Kâtibi 'Abdulkâdir Efendi Tarihi (Metin ve Tahlîl). (2003), C. 1-2, Nşr. Ziya Yılmaz, TTK, Ankara.
- Tursun Bey. (1977), **Târîh-i Ebü'l-Feth**, Nşr. A. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Bahaa matbaası, İstanbul.
- Tütüncü, Mehmet. (2003), **Turkish Jerusalem (1516-1917) Ottoman Inscriptions From Jerusalem And Other Palestinian Cities**, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, Haarlem, Netherlands.
- Unan, Fahri. **DİA**, 29, s. 467-468.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2014), **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK, Ankara.

Yavuz, Hulusi. (2003), **Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rûmûzî Târihi (923-1012/1517-1604)**, 1-2, TTK, Ankara.

Yerasimos, Stefanos. (2008), **Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri**, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul.

Ze'evi, Dror. (2000), **17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi**, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul.